

AİLELERDEKİ YANLIŞ BAŞARI ALGILAMASININ ÖĞRENCİLER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

*Murat BAŞAR**

Günümüzde eğitim sistemimizin düzenleyici ve öğretmen merkezli olması, her şeyin belirli merkezlerce düzenlenmesi bir çok kararlarda öğretmenin, velinin veya başkalarının karar vermeleri, benlik ve duygusal zekâyı güçlendirici bir çalışma yapılamaması geleneksel eğitim anlayışı içinde öğrenciyi tanımak yerine bilgi yükleyiciliği yapılması öğrencilerin ve velilerin yönlendirilememesine, öğrencinin yeterince tanınmamasına, yeteneklerinin ilgisinin ve güçlerinin ortaya çıkarılmamasına neden olmaktadır. Bunun için öğrencinin değil velinin isteği ön plana çıkmaktadır. Bu istek ön plana çıkınca da yanlış bir başarı beklentisi oluşmakta. Bu beklentiye cevap verememe endişesi başarı yerine başarısızlık getirebilmektedir.

1.1. BAŞARI

Başarının değişik tarifleri bilim adamları tarafından yapılmıştır. Baltaş, başarıyı; birey için anlamlı olan amaçların günlük programlarla adım adım gerçekleşmesi olarak tarif etmiştir.¹ John Holt ise başarıyı; bir engelin üstesinden gelmektir ve buna kafamızdaki başarabileceğimiz düşüncesi dahildir. Başarı “yapamaz” fikrini “yapabilirim ve yaptım” düşüncesine çevirmektedir.² Tuncer Elmacıoğlu'na göre ise; başarı önceden belirlenmiş hedefler doğrultusunda planlı ve programlı bir şekilde çalışılarak ve çaba göstererek sonuca ulaşma işidir.³

* AKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi

¹ Acar Baltaş, *Stresten Uzak Üstün Başarı*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1998, s. 27.

² John Holt, *Çocuklar Neden Başarısız Olur*, Çeviren: Koca Gürol, Beyaz Yayınları, İstanbul 1998, s. 279.

³ Tuncer Elmacıoğlu, *Başarıda Aile Faktörü*, Hayat Yayınları, İstanbul 1998, s. 117.

Bu tanımlardan yola çıkarak başarıyı bireyin isteyerek, arzu ederek yapabileceğine kendisini inandırarak motivasyon sağlama ve iradi bir arzu ile planlı, programlı çalışma ve çaba göstererek hedefe varma olarak tanımlayabiliriz. Burada göz ardı edilmemesi gereken bir amacın olmasıdır. “*Amaçsız insan rotasız gemiye benzer, nereye gideceği belli olmaz, buz dağına da çarpabilir*” sözü bunu doğrulamaktadır.

İnsan önceden belirlediği bir hedefe doğru iradi bir arzu duyarsa mutlaka başarıya ulaşır. Belirlenmiş kişisel amaçlar olmadan başarılı olmak mümkün değildir. “**Herkes istiyor**” diye herkesi amaçladığını istemek gerçekten bir “**amaç**” sahibi olmak demek değildir. “**Genel amaçlar**” peşinde olmak yani herkes istiyor diye, başkaları doktor, öğretmen, mühendis vb meslekleri seçiyor, özel dershaneye gidiyor, başkaları başarılı oluyor diye başarılı olmak planlı ve programlı bir hedefe yönelememek hem insanın enerji ve gayretini yoğunlaştırmasını engeller hem de ulaşıldığında insanı mutlu etmez.

Başarılı insan, belirlediği amaçlarına belirli bir zaman içinde ulaşmış olan kişidir. Başarıya ulaşmış insanlar amaçlarını belirlemiş ve bu amaca yönelik bir plan yapmış insanların arasından çıkar.⁴

1.2. EVRENSEL BİR BOYUT OLARAK BAŞARI

Çağdaş başarı kavramı içinde tek bir alanda kalıcı ürünler vermenin ötesinde hayatın her alanına yayılan bir inceleme vardır. Böyle bir incelemeye çok yönlü ilgilerle ulaşılır. Eğitimde bu etkinliklerde yer almayan kişi belirli bir alanda nereye varırsa varsın yüzeysellikten ve tek düzelikten kurtulamaz. Bu sebeple çağdaş başarı iyi yemek, iyi müzik dinlemek, sanata-edebiyata ve değişik alanlara zaman ayırabilmekle gerçekleşir.⁵

Yaşadığının anlamına varan ve yaşadığından zevk alan insan çevresindekilere karşı hoşgörülüdür. Hoşgörü karşımızdaki kişiyi istediği gibi mutlu edebilmektedir. Böyle bir yaklaşım çevredeki

⁴ Baltaş, *a.g.e.*, s. 28.

⁵ Baltaş, *a.g.e.*, s. 34.

insanları bizim istediğimiz gibi davranmaya isteklendirir. Çevreyle bu yönde ilişki kuran kişinin verimliliği artar.

1.3. BAŞARMA (BAŞARILI OLMA) İHTİYACI

İnsanoğlunun varolduğu günden bu yana başarma ve başarılı olma ihtiyacı doğasında bulunan bir özelliktir. İnsanoğlu başarıyı yakalamak için hep koşturmuş, hep mücadele vermiştir.

Çocuk ve yetişkinlerde karşılaşılan engellerin ve sorunların üstesinden gelmek ve yorulmadan bıkmadan uğraşmak eğilimi vardır. Bu durum onların başarmak için kuvvetli istek taşıdıklarını gösterir.⁶

Başarma ihtiyacının sınıf öğretiminde geçerli olan şu yönleri vardır:

1. Bilişsel (zihinsel) yönden belirsizlik; kişileri bu durumlardan kurtarmaya sevk eder bu suretle insanlar bilme ve anlama ihtiyaçlarını giderirler.
2. Kendini gerçekleştirme ve tanıtmaya; bu ihtiyaç insana başarılı olmasıyla gittikçe artan ve prestij ve statü kazandırır.
3. Başkaları tarafından kabul edilme; başarılı olma, başkalarının kişinin kendisini değerli bir insan olarak görmelerine katkıda bulunur.

Başarı ihtiyacı bir görevi ya da davranışı mükemmellik standartlarına göre hatta onun daha üstünde yapma isteğiyle kendini gösterir. Özellikle endüstrileşmiş ve özel girişimci ekonomiyi temel kabul etmiş toplumlarda oldukça yüksektir. Bu ihtiyaç, bağımsızlık ihtiyacıyla el ele gider.⁷ İnsanın önceden kendi iradi arzusu ile hiçbir baskıya maruz kalmadan hedefi başkaları tarafından belirlenmeden kendi doğaçlamasını kullanabilmesi, yönlendirilebilmesi o başarıyı yakalama isteğinin oluşmasıdır.

Başarılı olma ihtiyacının olumsuz yönü **“başarısızlık korkusu”**, **“başarısızlıktan kaçınma”**dır. Başarılı olma ile

⁶ Nurettin FİDAN, *Okulda Öğrenme ve Öğretme*, Alkım Yay., Ankara 1996, s. 134.

⁷ Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1998, s. 251.

başarısızlıktan kaçınma madalyonunun iki yüzü gibidir. Her ikisi de insanlarda farklı düzey ve şiddette bir arada bulunur.

Yüksek başarıma güdüsü taşıyan öğrenciler öğrenme sürecinde şu davranışları göstermektedir:

1. Çetin problemlerle daha iyi ve daha zevkle uğraşırlar.
2. Bütün ayrıntıları belli ve kesinliği olan bir not verme sistemi onlara daha uygun gelir.
3. Kendilerini zaman zaman yaptıklarının doğru olup olmadığının bilgisinin (geri bildirim) verilmesini isterler.
4. Yeni ve beklenmeyen orijinal problemleri tercih ederler.
5. Başarısızlıktan yılmazlar.

Başarı isteği düşük olanlar ise;

1. Orta zorluktaki problemleri tercih ederler.
2. Oldukça sık pekiştirme ve geri bildirim beklerler.
3. Anlamli olarak küçük adımlarla (adım adım) çalışırlar.
4. Hoşgörülü bir not sistemini benimserler.
5. Yanlışların başkaları tarafından duyulmasından sıkılırlar.

1.3.1. Başarısızlık Korkusu ve Başarma Şevki

Bir kişi belirli bir görevi kusursuz bir biçimde yapıp bitirdiğinde davranışın altında birbirinden farklı iki ihtiyaç yaratabilir. **Başarısızlık korkusu** ya da **başarma şevki**. Başarısızlık korkusuyla güdülenen birey kolay kolay yeni atılımlara girişemez. Başarı garantisi olmadıkça herhangi bir görevi üstlenemez. Başarı şevkiyle güdülenen kişi yeni görevleri yüklenmekte pek sakınca görmez. Bu kişi için başarısızlık başarılı olabilmek için gerekli adımlardan biridir ve geçici adıma pek önem vermemektedir. Önemli olan her başarısız denemede “**niçin başarısız olduğunu**” öğrenebilmektir. Sonunda başarılı olacağına inanan kişi başarısız olduğu zamanlarda suçluluk

duygusu hissetmez ve bu nedenle de başarısızlıktan dolayı hiç kimseden özür dilemek gereğini duymaz. Mangır'a göre ise aşırı korunmuş, üstüne düşülmüş ve bağımlı çocukluk ya da yeterince ilgi gösterilmemiş çocukluk geçmişi başarıda önemlidir.⁸

AİLELERİN ÖĞRENCİ BAŞARISI ÜZERİNE ETKİSİ VE PROBLEMLER

2.1. AİLE

İnsanoğlu varolduğu günden bu yana bir birliktelik ihtiyacı hissetmiştir. Bu birliktelik en küçük topluluk olarak aile kavramında ortaya çıkmıştır. İçinde bulunduğumuz Türk toplumunda aile içi ilişkiler diğer toplumlara oranla daha içiçe ve samimi olduğu söylenebilir.

Eğitim ailede başlar. Kişilik yapısının temel davranışları büyük ölçüde ailede elde edilir. Bunların sonradan değiştirilmesi çok zor olur. Tembel-çalışkan, doğrucu-yalancı, pısrık-girişken, bencil-diğercil benzeri ikilemlerin kazanılması ailede başlar, gelişir, çoğu zaman da pekişir. Okulun bunları değiştirebilmesi güçtür. Uygun çözüm önceden aileyi etkilemektedir.⁹ İlköğretim birinci kademe birinci sınıfını okutan araştırmacı öğretmen eğitim ve öğretimin başlangıcının üçüncü günü bir veli toplantısı yaptı. Bu toplantıda önce kendi hedeflerini söyledi. Bu hedefler zihinsel gelişimi, kişilik gelişimi, ahlaki gelişimi, fiziksel gelişimi, sosyal gelişimi eşit bir şekilde öğrencilerin içinde bulunduğu döneme göre en iyi şekilde geliştirmek olduğunu belirtti. Okuma-yazma çalışmalarında özgür okuma seviyesine, yani isteyerek, severek, anlayarak, kavrayarak okuma, matematikte problem çözebilme becerisinin gelişmesi, doğal bir sesle anlaşılır biçimde okuma, üretkenliğin ve çalışkanlığın arttırılması ve ödüllendirilmesi, toplum içinde bulunma, kendilerine ve başkalarına saygı gösterebilme gibi hedeflerini açıkladı. Bu hedeflere ulaşmada velinin önemini anlattı. Daha sonra ise

⁸ Mine Mangır, "Çocuğun Okul Öğrenimi ve Sorunları", *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 1987, s. 54-60.

⁹ Hüseyin Başar, *Sınıf Yönetimi*, Millî Eğitim Yayınları, Ankara 1999, s. 21.

toplumumuzda oluşan yanlış beklentileri anlattı. Bunlar erken okuma ve yazma, çok ödem veren öğretmen iyi öğretmen vb. Bunların neden yanlış olduğu bilimsel çerçevede açıklandı. Yanlış bir beklentiye girmemeleri, her öğrencinin kendi gelişim düzeyinde değerlendirileceğini, başarısının ona göre ölçüleceği velilere anlatıldı ve somut olarak gösterildi. Bu toplantılara mutlak bir şekilde cümle, kelime, hece, dönem sonu, dönem başlangıcı olarak devam edildi. Her dönemde düşülen yanlışlar somut olarak örnekleri ile gösterildi. Sonuçta homojen bir sınıf oluştu. Yani başarı bakımından bir birine yakın bir sınıf ortamı oluştu. Yanlış beklentiler kırıldı ve arzu edilenin üzerinde bir başarı seviyesi gerçekleşti. Hem öğrenciler mutlu, hem öğretmen hem de veliler mutlu. Veliler okula seyerek, isteyerek gelmekte, veli toplantılarına yüksek katılım sağlanmakta.

Bu konuda bilim adamları değişik görüşleri sürmüştür. Başar'ın bazı bilim adamlarına aktardığı görüşler ve bazı bilim adamlarının bu konudaki görüşleri şöyledir:

Eğitim durumu hem öğretme hem de örnek alma yoluyla öğrenci davranışlarını etkiler. Ailenin meslek özgeçmişi bunun bir boyutunu oluşturur. Bazı aileler bu özelliklerinden çocuklarını sürekli olarak yararlandırırken, bazıları ilgisiz kalabilir. Sağlıklı bir gelişim için aile çocuğun öz saygısını, güvenini geliştirmeye çalışmalıdır. Oysa ana-babanın mükemmeliyetçiliği sabırsız yüksek yeterlilikte olması buna pek izin vermez. Çocuk bu özellikler altında ezilerek mutsuzlaşabilir. (Senge 1993:330)

Ailede çatışma çocuk üzerinde olumsuz etki yapar aile iklimi ile öğrenci davranışı arasında ilişki bulunmuştur. Ailelerince az desteklenip çok kontrol edilen çocuklar aşırı hareketli davranabilmekte, insan ilişkilerinde daha az düşünceli daha çok düşüncesiz davranmakta, görev uyumlu olmadıklarından başarıları düşük, kendileri içe dönük başkalarına bağımlı olabilmektedir. (Margarit and Almougu 1992:406)

Aile baskısı çocukları olumsuz etkilemektedir. (Farrel 1998:489) Ana-baba beklentileri öğrenci çabası üzerinde önemli bir güç olmaktadır. (Entwisle and others 1988:185) Beklentinin çok yüksek veya düşük olması olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Anne-babanın öğrenciden gurur duyduğunu belli etmesi onu başarıya isteklendirmektedir. (Hamilton and others 1989:565)

Gordon'a göre ise eğitim doğumla başlar, ömür boyu devam eder, ana-babalar çocuklarına sürekli olarak dünyayı ve yaşamı öğretirler.¹⁰

Özdoğan'a göre ise; çocuğun eğitiminde, başarısında aile içi ilişkiler çocuğun kişilik gelişimine verilen önem aile sistemi önemlidir.¹¹

Bir diğer görüşe göre ailedeki sıcak ve kabul edici ilişkiler bir bağımsızlık ya da özerklik duygusunu destekler ve çocukların olumlu bir benlik kavramını geliştirmelerine yardımcı olursa bunu okulda ve yaşlılar arasında kazanılan başarılar izler.¹²

2.2. BAŞARI BEKLENTİSİNİN ÖĞRENCİ DAVRANIŞINI ETKİLEMESİ

Öğrenime, başarıya, meslek sahibi olmaya günümüzde verilen önem adeta bir tutku durumuna ulaşmıştır. Hiçbir hata ve kusurunu kabul etmeyen, aşırı titiz ve kaygılı aileler çocuklarının yetenek düzeylerini dikkate almadan onları yeteneklerinin üzerinde zorlayarak kendi arzu ve özlemleri doğrultusunda üstün başarı beklentisiyle baskı altına almakta ve bu zorlama baskı tutku ve endişenin yarattığı dürtü şeklinde öğrenme, aşırı başarılı ve önde olma arzusu ve kaygısı ile başarısızlık korkusu da çalışma ve başarı üzerinde olumsuz etki yaratmaktadır.

Aile ortamı çocuğun her türlü gelişiminde olduğu gibi okul başarısında da son derece etkilidir. Aile içindeki yarış ve onunla kurulan iletişim biçimi düşük okul başarısını etkiler. Dengeli ve iyi ilişkilerin olduğu çocuğa sevgi, ilgi, güven, anlayış, disiplin konularında olumlu yaklaşımlarda bulunan bir aile çevresi çalışma ve başarıya olumlu katkılarda bulunur. Oysa evdeki anlaşmazlıklar, hastalıklar, bozuk ilişkiler, ayrılıklar, anne-babaya duyulan kızgınlık v.b. gibi sorunlar çocuğu üzer, dikkatini dağıtır, başarısızlığa neden olur. Kimi zaman da çocuk, içinde bulunduğu stresli durumlardaki

¹⁰ Thomas Gordon, *Etkili Öğretmenlik Eğitimi*, Çeviren: AKSOY, Emel, Sistem Yay., İstanbul, 1996, s. 266.

¹¹ Berka Özdoğan, *Çocuk ve Oyun, Anı Yayıncılık*, Ankara, 1997, s. 31.

¹² Gander ve Gardiner, *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, Hazırlayan: ONUR, Bekir, İmge Kitabevi, Ankara 1998, s. 364.

pasif-agresif tutumun veya ana-babasına duyup başka şekilde göstermediği öfkesinin bir ifadesi olarak, başarısızlık tepkisel davranış sergileyebilir..

Ailenin sosyo-ekonomik düzeyi, kültürel durumu, ana-babanın çocuğuna öğrenim yaşantıları konusunda sağlıklı bir model oluşturması, okul ile ailece benimsenen değerlerin, kullanıla dilin uyumlu olması ailedeki yaşantılar sonucu çocuğun kazandığı bilgi, beceri ve tutumlar onun başarısını etkiler ve eğer bunlar okulda öğrendiklerini destekler mahiyette ise başarı artar.

Öğretimde başarı esastır. Her çocuk aynı derecede başarılı olamaz. Başarısızlıkların başarıya dönüştürülmesi önemlidir. Amaç çocuklara güven, kişilik yaratıcı, yapıcı güç kazandırmak, öğretip eğitmektir. Fakat günümüzde öğrenci velilerinin bu konularda yeterli bilince sahip olamaması, çocukları olduğu gibi kabul etmek değil, istediği gibi görmek, öğrenciyi kendi gelişim düzeyine göre değil hep seviyesini geliştirmede en öndeki öğrenciye göre değerlendirmektedir. Bu da öğrenci üzerinde bir baskı oluşturması söz konusu olabilmekte. Kendisine bu baskının yanlış olduğu bildirildiğinde; “Kitabını alıyorum, defterini alıyorum, bir dediğini iki etmiyorum, dersaneye gönderiyorum, özel hoca tutuyorum, daha ne yapayım.” gibisinden bir savunma mekanizmasına yönelmektedir. Yapılması gereken, öğrencinin gelişim düzeyinin belirlenmesi, öğrencinin yeterince tanınmasıdır. Velilere; bunları yapıyorsun fakat onu anlamak için ne yaptın? Sorusu yöneltildiğinde velilerin suskun kaldığı ya da ‘ama’larla başlayan cümleler kurdukları gözlenmektedir.

Arseven; anne ve babanın, çocuğun kendi potansiyelini keşfetmede ve potansiyeli geliştirmede çocukla ilişki biçiminin önemli olduğunu belirtmektedir. Eğer öğrenci anne ve babasıyla olumlu ilişkiler sistemini kurabilmişse yani anne ve baba öğrenci için bu ortamı hazırlamışsa hem çocuk kendi yeteneklerini hızla geliştirmiş hem de kendisi hakkında olumlu bir düşünce oluşturmuştur. Her ne kadar çocuğun akademik yeteneklerini tanımadada öğretmeni belirli bir dereceye kadar öğrenciye yardım ediyorsa da anne ve baba baskın durumdadır.¹³

¹³ Ali Arseven, “Çocukta Benlik Gelişimine Ailenin Etkisi ve Çocuğun Okuldaki Başarısı”, *Eğitim ve Bilim Dergisi*, S. 60, 1986, s. 11.

Ailelerdeki gelecek kaygısı; çocuğun iyi bir okulda olması, iyi bir meslek seçmesi velilerde bir beklenti, bir çaba haline dönüşmüştür. Bunun için farklı sosyo-kültürel ve farklı sosyo-ekonomik yapıya sahip ailelerde öğrenciyi tanımadan bilişsel, duygusal, fiziksel, psiko-motor, psikolojik ve kişilik gelişimi göz önüne almadan öğrenciyi sürekli bir hedefe yönlentmeleri, öğrenciler üzerinde başarılı olamamanın korkusu ve bu korkunun sonucunda farklı tepkiler göstermesine neden olmuştur. Öğrencilerin ilgi, istek ve kabiliyetleri göz önüne alınmadan kendi istekleri doğrultusunda; “Sen şu olacaksın.” diye baskı kurmaları bağımlı, doğaçlama yeteneği pasivize olmuş, korkak, içine kapanık veya hırçın, doğal hakları elinden alınmış sorunlu öğrenci grupları oluşturduğu gözlenmektedir. Bunun yanında iştahsızlık, uyku bozukluğu, hırçın, saldırgan, pasif, hastalığa kaçma, parmak-tırnak v.b. şeyler yeme, korkular oluşturma v.b. tepkisel davranışlar göstermektedir.

Özaktınar ise; öğreticilerin, öğrenci gelişiminde bir etken olarak önemli rol oynadığını fakat öğrenme ve gelişmenin yine de öğrencinin kendi zihin işlemiyle olması gerektiğini belirtmiştir. Öğreticilerin yapması gereken öğrencilerin yönlendirilmesidir.¹⁴ Öğrencinin kendisinden haberdar edilmesi, yani duygusal ve benlik zekasının güçlendirilmesi, Yeteneklerinin ve özelliklerini sergileyebilmesi için ortam oluşturulması, öğrenciyi tanımaya yönelik çalışmalar yapabilme, gayret gösterilmesi.

Velilerin bu tutumlarının öğretmenleri de etkilemesi söz konusu olabilmekte. Bu beklentiye cevap verme gayreti ve eğitim sistemimizin öğretmen merkezli ve bilgi yükleyiciliği içinde olması öğrenciyi tanıma, yetenekleri keşfetme, düşünen insan yerine belirli bir kalıba sığmış bir öğrenci portresinin sadece sınavlara yönelik ders işleme söz konusudur. Bu durum da öğretmen ile öğrenci arasında iletişimsizliği artırmaktadır. Demokratik ailelerde yetişen öğrenciyi aile olduğu gibi kabul etmekte ve ondan gücü oranında başarı beklemektedir. Böyle ortamda yetişen ailelerin öğrencilerinin tepki ve davranışları gayet rahat ve hayata, çevreye uyum problemi

¹⁴ Yılmaz Özaktınar, *Verimli Ders Çalışmanın Psikolojik Koşulları*, Epsilon Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 204.

yaşamamaktadır. Demokratik ortamda yetişen öğrencilerin demokratik ve doğal davrandıkları görülmektedir. Planlı ve amaçlı olarak hedeflenen başarıyı yakalayabilme olasılıklarının daha fazla olduğu gözlenebilmektedir.

KAYNAKÇA

- Ali Arseven, “Çocukta Benlik Gelişimine Ailenin Etkisi ve Çocuğun Okuldaki Başarısı”, *Eğitim ve Bilim Dergisi*, Sayı: 60, 1986.
- Acar Baltaş, *Stresten Uzak Üstün Başarı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998.
- Hüseyin Başar, *Sınıf Yönetimi*, MEB Yayınları, İstanbul, 1999.
- Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998.
- Tuncer Elmacıoğlu, *Başarıda Aile Faktörü*, Hayat Yayınları, İstanbul, 1998.
- Nurettin Fidan, *Okulda Öğrenme ve Öğretme*, Ankara, 1996.
- Mary J. Ganderve-W. Harry Gardiner, *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, Hazırlayan: Prof. Dr. Onur BEKİR, İmge Kitabevi, 1998, Ankara.
- Thomas Gordon, *Etkili Öğretmenlik Eğitimi*, Çeviren: Emel AKSOY, İstanbul, 1996.
- John Holt, *Çocuklar Neden Başarısız Olur*, Çeviren: Gürol KOCA, Beyaz Yayınları, İstanbul, 1998.
- Mine Mangır, “Çocuğun Okul Öğrenimi ve Sorunları”, *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 1987.
- Yılmaz Özakpınar, *Verimli Ders Çalışmanın Psikolojik Koşulları*, Epsilon Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- Berka Özdoğan, *Çocuk ve Oyun*, Anı Yayıncılık, Ankara, 1997.c